

του Χαρίδημου Κ. Τσούκα, [Καθημερινή 28.10.2023](#)

Στην ομιλία του στο Τελ Αβίβ, υπόδειγμα ρητορικού συνδυασμού της προσωπικής τραγωδίας με το πολιτικό δράμα, ο πρόεδρος Μπάιντεν έδωσε μια σοφή συμβουλή στην ισραηλινή ηγεσία: «Ενώ αισθάνεστε οργή, μην της επιτρέψετε να σας κυριεύσει». Αν και σαφώς το υπονόησε, θα μπορούσε να το είχε πει ρητώς: Μην επιτρέψετε στον θυμό, που δικαιολογημένα νιώθετε, να μετατραπεί σε τυφλή εκδίκηση.

Μετά τη σφαγή 1.400 Ισραηλινών, το Μαύρο Σάββατο της 7/10, το Ισραήλ είναι μια βαθιά πληγωμένη χώρα. Η οργή είναι, εύλογα, το πλέον έντονο συναίσθημα. Αν, όμως, αφεθεί να κυριαρχήσει, το θύμα κινδυνεύει να διαβεί τον ηθικό Ρουβίκωνα και να περάσει στην ίδια μεριά με τον θύτη: να αποκτηνωθεί. Το Ισραήλ βρίσκεται κοντά στο σημείο αυτό (αν δεν το έχει υπερβεί).

Οι αρχαίοι γνώριζαν καλά την ηθική έκπτωση που επιφέρει η τυφλή εκδίκηση και, αντιστρόφως, την ηθική ανύψωση που περιβάλλει την υπέρβαση της. Για τους Στωικούς, ο εκδικητικός θυμός είναι πρωτόγονη μορφή αυτοάμυνας - άγονος και ενδεικτικός ανωριμότητας.

Στις «Ευμενίδες» του Αισχύλου, οι Ερινύες, οντότητες του Αδη με ζωώδη μορφή, καταδιώκουν τον Ορέστη, επιζητώντας, ως συνήθως, αιμοδιψή εκδίκηση για τη μητροκτονία που διέπραξε. Στο τέλος, όμως, με την παρέμβαση της θεάς Αθηνάς, μεταμορφώνονται σε Ευμενίδες - ανθρώπινα όντα, που έχουν βρει τον δρόμο της «γλώσσης αγαθής». Το κρίσιμο στοιχείο στη μεταστροφή τους είναι η εμπιστοσύνη στη θεά Αθηνά: παραμερίζουν την καχυποψία τους και σαγηνεύονται από την «ιερή δύναμη» της Πειθούς· εισέρχονται στην επικράτεια του λόγου, γίνονται πολιτικά όντα.

Στην «Εκάβη» του Ευριπίδη, η πορεία είναι αντίστροφη. Η ευγενής βασίλισσα Εκάβη οδηγείται στην αποκτήνωση μετά τη δολοφονία του γιου της Πολύδωρου από τον οικογενειακό φίλο, βασιλιά της Θράκης, Πολυμήστορα. Το τυφλό μίσος οδηγεί την Εκάβη στην άμετρη εκδίκηση: τυφλώνει τον δολοφόνο και σκοτώνει τα παιδιά του. Ο τυφλωμένος Πολυμήστωρ περιγράφεται σαν «αγρίμι του βουνού». Η Εκάβη παίρνει τη μορφή σκύλου. Και οι δύο εξέρχονται από την ανθρώπινη κοινότητα, γίνονται κτήνη.

Η ανθρωπιά δεν είναι βιολογική υπόθεση. Γινόμαστε και ξεγινόμαστε άνθρωποι, παρατηρεί η φιλόσοφος Μάρθα Νουσμπάουμ. Η ανθρωπιά καλλιεργείται· απαιτεί κόπο, όταν μάλιστα έχουμε βιώσει την κτηνωδία. Οι πολιτικές δομές θεσμοποιούν την έλλογη συνύπαρξη. Οι Κύκλωπες δεν είναι άνθρωποι διότι δεν υπάγονται στον «νόμο» και πάσχουν από «απαιδευσία». Όσο εντονότερα νιώθουμε ότι δεν μας συνδέει τίποτα με τον Άλλο, τόσο περισσότερο ρέπουμε, δυνητικά, στη σκληρότητα και, αν ο Άλλος μας ζημίωσε σοβαρά, πιθανώς στην κτηνωδία.

Η οργή εμπεριέχει το άλογο στοιχείο. Ο άνθρωπος που κακοποιήθηκε ενεργεί στοχαστικά όταν αφαιρεί την αλογία χωρίς να χάσει την παραχή του θυμού. Η βίωση του θυμού είναι απαραίτητη για την αξιοπρέπειά του και την κινητοποίησή του. Αρνούμενος, όμως, να κυριαρχηθεί από αυτόν, επιζητά την τιμωρία με ήρεμη ορθολογικότητα - υπάγει τον θυμό σε στρατηγική. Μη θέλοντας να χάσει τον έλλογο χαρακτήρα του (να περιπέσει, δηλαδή, σε άλογο κτήνος), αφενός, διαχειρίζεται το θυμό του με μέτρο, αφετέρου, δεν λησμονεί την ανθρώπινη φύση της πλευράς που τον ζημίωσε.

«**Είμαι** γιος επιζώντων του Ολοκαυτώματος», λέει σε συνέντευξή του ο Ισραηλινός συγγραφέας Ετγκαρ Κέρετ («Κ», 24/10/23). «(Οι γονείς μου) προσπαθούσαν να με διδάξουν πώς να κρατάω την ανθρωπιά μου όταν όλοι οι άλλοι τη χάνουν». Αυτή «είναι μια στιγμή για να διδαχθούμε, όχι για να εκδικηθούμε». «Υπάρχουν άνθρωποι και στις δύο πλευρές», γράφει ο εβραϊκής καταγωγής μαέστρος Ντάνιελ Μπάρενμπόιμ (Guardian, 15/10/23). «Πρέπει να συνεχίσουμε να πιστεύουμε στην κοινή ανθρώπινη φύση». Ο θρήνος των συγγενών σε εβραϊκές και μουσουλμανικές κηδείες είναι η καλύτερη υπενθύμιση γι' αυτό - και πιθανό χαλινάρι στον θυμό.

Ο κ. Χαρίδημος Κ. Τσούκας (www.htsoukas.com) είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κύπρου και ερευνητής καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Warwick.